

Таїсія СИДОРЧУК (Київ)

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА ОМЕЛЯН ПРИЦАК: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ ТА СПІВПРАЦІ

Павло Скоропадський та Омелян Прицак – дві непересічні особистості в історії України ХХ ст., енергія та неординарність яких впливали на вектор розвитку навколишнього середовища та змінювали усталений устрій життя. Вони обидва завдяки не лише історико-політичним обставинам, але й прищепленим їм рисам характеру зайняли провідні позиції у своїх сферах діяльності та стали визначними фігурами у вітчизняній історії.

П. Скоропадський (1871–1945) – військовий та політичний діяч, походив з козацько-старшинського роду Скоропадських, належав до вищої аристократії Росії, отримав типову для свого стану освіту в елітному військовому закладі – Пажеському корпусі, генерал з бойовим досвідом учасника японсько-російської та Першої світової війни. У 1918 р. П. Скоропадський був проголошений гетьманом України, ставши на чолі Української Держави, яка була визнана 11-ма державами світу. З 1919 по 1945 рр. він очолював гетьманський рух і, попри перебування в еміграції, підтримував та налагоджував дипломатичні стосунки з німецькими, фінськими, японськими, англійськими, угорськими політичними та військовими діячами. Гетьман загинув від поранень наприкінці війни під час переїзду з Берліна до Баварії.

О. Прицак (1919–2006) – видатний вчений-енциклопедист, організатор вітчизняної та світової науки, народився на Львівщині в сім'ї залізничника, бійця Української Галицької Армії, котрий загинув у польському полоні через кілька місяців після народження сина. Під час навчання в Тернопільській гімназії Омелян виявив неординарні здібності та велику зацікавленість до історії та східних мов. О. Прицак навчався у визначних представників польської, української та німецької філологічної, історичної та сходознавчої наукових шкіл у Львівському, Берлінському і Геттінгенському університетах. Понад 40 років працював професором Гамбурзького, Вашингтонського (Сіетл), Гарвардського університетів та Національного університету імені Тараса Шевченка. О. Прицак – ініціатор, засновник та керівник низки міжнародних наукових інституцій, засновник та багатолітній директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, почесний доктор всесвітньо відомих університетів, член багатьох міжнародних академічних асоціацій. У 1990-х рр. відродив українське сходознавство, заснувавши та очолюючи Інститут сходознавства НАН України. О. Прицак є одним з найвидатніших

тюркологів другої половини ХХ ст., він зробив значний внесок у дослідження історії та культури степових народів, цивілізацій та державних утворень Євразії. Вчений здійснив фундаментальні дослідження середньовічної історії України, базуючись на давньоскандинавських та східних джерелах.

Отже, П. Скоропадський та О. Прицак належали до різних поколінь, соціальних верств, мали різний професійний фах, були громадянами різних держав. При цьому драматичне ХХ ст. однаково нещадно принесло їм втрати і випробування, проте ні одного, ні другого не зламало. За яких обставин вони познайомилися, що єднало їх, таких різних і неподібних, що стало результатом їхньої співпраці і над якими майбутніми планами вони міркували? Відповіді на ці запитання у пропонованій читачам статті базуються насамперед на архівних документах, що зберігаються в державних архівних установах України і родинному архіві Олени та Людвіга Отт-Скоропадських¹ у Швейцарії.

Історія знайомства та взаємостосунків П. Скоропадського та О. Прицака починається навесні 1938 р. На цей час П. Скоропадський вже 20 років перебуває в еміграції після оголошення його поза законом лідерами Директорії і вимушеного виїзду за межі України. Проживши декілька років у Швейцарії, він разом з родиною у 1921 р. переїздить до Німеччини й оселяється у придбаному будинку у передмісті Берліна – Ванзее. Наприкінці 1919 р. П. Скоропадський прийняв пропозицію ініціаторів і засновників монархічної організації “Український союз хліборобів-державників” (далі: УСХД), зокрема В’ячеслава Липинського (1882–1931), Дмитра Дорошенка (1882–1951), Сергія Шемета (1875–1957), очолити українські консервативні сили за кордоном “на основі своїх законних гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державності”². Протягом 1920-х рр. українські консервативно-державницькі сили за кордоном організаційно зміцнюються, і поступово в українській політичній еміграції формується монархічний або гетьманський рух на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Центром гетьманського руху стала Німеччина, де окрім П. Скоропадського перебувала більшість членів Ради присяжних та Головної управи УСХД, яка з 1929 р. видавала тут свій бюлетень. У Берліні у 1926 р. було засновано Український науковий інститут “Українським товариством допомоги біженцям”, яке очолювала на той час дружина гетьмана П. Скоропадського – Олександра Скоропадська (1878–

¹ Олена Павлівна Отт-Скоропадська (1919–2014) – донька П. Скоропадського, у 1975 р. після смерті сестри Єлизавети перебрала на себе керівництво гетьманським рухом. Авторка книги спогади “Остання з роду Скоропадських” (Львів, 2004. – 472 + ХХ с.). З 1992 р. на запрошення Президії НАН України щороку приїздила в Україну, беручи участь в організації та проведенні наукових конференцій та урочистих заходів, присвячених Українській Державі 1918 р., гетьману П. Скоропадському та українській консервативно-державницькій ідеології. У 2003 р. передала історичні портрети та меморіальні речі родини Скоропадських до Музею гетьманства у Києві, а також родинну ікону Святої Покрови до церкви Покрови Пресвятої Богородиці у Києві. Людвіг Отт (1915–2015) – чоловік Олени Отт-Скоропадської, директор найбільшого швейцарського видавництва “Tages-Anzeiger” у 1950-х – 1970-х рр.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 240. – Арк. 5 (Комунікат Центральної Управи Об’єднаних Українських Хліборобських Організацій. – Берлін, 1925).

1952). У міжвоєнну добу гетьманський рух, попри внутрішні конфлікти, розвивався і знаходив своїх нових прихильників у різних країнах Європи, зокрема в Чехо-Словаччині, Франції, Великобританії, Польщі, Румунії, Туреччині, де діяли гетьманські організації та виходили у світ наукові й публіцистичні видання й часописи. З середини 1920-х рр. консервативно-монархічні ідеї отримали значне поширення серед української спільноти у Сполучених Штатах Америки, Канаді та Аргентині, результатом чого стали створення низки гетьманських організацій, активізація їхніх парамілітарних структур та акцій, а також постанов пресових органів і видавництв.

З часом український консервативний рух поширив свої впливи також на українські етнічні землі, зокрема на Східну Галичину та Волинь, що перебували під владою Польщі. В цьому процесі провідне місце займала Східна Галичина, де діяли гетьманські осередки і працювали відомі гетьманські діячі. Поширення консервативно-гетьманської ідеології на східногалицьких землях було спричинено, зокрема, провідною роллю в тутешньому українському суспільстві греко-католицької церкви – традиційного носія консервативної ідеології. На відміну від українських націоналістів та республіканців, гетьманці проголошували у своїх організаційних документах і виданнях та демонстрували на практиці визнання авторитету церкви у суспільстві й надавали великого значення релігії в державотворчих процесах, що в свою чергу впливало на зацікавлення та симпатії до гетьманського руху самого духовенства, частини представників вільних професій та молоді. Про цей вплив свідчать слова з листа українського студента-богослова з Риму, написаного у 1928 р.: “Ми всі тут в Римі (за винятком кількох хиба Американців – слабо освідомлених національно) як члени української Нації є з передсвідчення завзятими гетьманцями. А «Листи» Вячеслава Липинського то таки один одному з рук вириває, щоб самому скоріш прочитати. А сказати щось жартом проти Гетьмана – сохрани Господи... І то не лише Галичани (питомці чи Василяни), але й з Підкарпаття і з Югославії. Так одна лише монархія з неволі нас вирве, оперта очевидно на християнстві, а радше на католицькому світогляді”³. Гетьманський центр та П. Скоропадський особисто й через членів УСХД перебували в постійному контакті з греко-католицькими владиками – митрополитом Андреем Шептицьким (1865–1944) та станіславським єпископом Григорієм Хомишиним (1867–1945).

У Львові у 1928–1939 рр. під протекцією єпископа Г. Хомишина виходила українська католицька газета “Нова зоря”, головним редактором якої був громадсько-політичний діяч, журналіст, письменник Осип Назарук (1883–1940). Пройшовши складну еволюцію від радикалізму до консерватизму під безпосереднім впливом В. Липинського, О. Назарук відіграв вирішальну роль в організації гетьманського руху у США та Канаді у другій половині 1920-х рр.⁴ За редакторства О. Назарука на сторінках “Нової зорі”

³ Центральний державний історичний архів, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 280. – Арк. 1 (лист Ізидора Луби до Осипа Назарука від 29 січня 1928 р.).

⁴ *Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський. Історія їхньої дружби та конфлікту // В'ячеслав Липинський. Архів. – Філадельфія, Пенсильванія, 1976. – Т. 7: Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – С. XV–XCVII.*

протягом десяти передвоєнних років систематично публікувалися матеріали з гетьманського середовища та консервативного спрямування⁵. У Львові у 1932–1935 рр. виходив гетьманський часопис “Хліборобський шлях”, редакторами та видавцями якого були член УСХД, історик Теофіл Коструба (1907–1943), а також стипендіати Українського наукового інституту в Берліні – журналіст Іван Гладилевич (1901–1945) та історик Ігор Лоський (1900–1936). Часопис популяризував погляди В. Липинського, публікував статті з української історії та державотворення.

У Львові та в інших західноукраїнських містах жили і працювали члени гетьманських організацій або прихильники гетьманського руху. Наприклад, у 1934 р. лише у Львові нараховувалося близько 50-ти гетьманців⁶. Українські монархісти Галичини мали тісні взаємовідносини з гетьманським центром у Берліні та гетьманцями, що мешкали в інших країнах. Зокрема, такі взаємостосунки були між В. Липинським, Д. Дорошенком, з одного боку, та Іваном Кривецьким (1883–1940), Іваном Крип’якевичем (1886–1967), Володимиром Залозецьким (1896–1959), Володимиром Левицьким (Василем Лукичем, 1856–1938), Людвігом Сідлецьким (Савою Крилачем, ?–1944) – з другого, про що свідчить збережене у Центральному державному історичному архіві міста Львова їхнє активне листування⁷. На початку 1930-х рр. в середовищі львівських інтелектуалів обговорювалося питання створення гетьманської організації під назвою “Організація галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції”, проект статуту якої зберігається серед листування В. Залозецького та І. Кривецького⁸.

У 1938 р. львівські гетьманці видали збірник спогадів та статей, присвячених 20-й річниці Української Держави 1918 р. під назвою “За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави”. У вступному слові редактори та автори збірника визначили ціль видання: “Отся збірка споминів і статей про гетьманський період української державности, про гетьманський рух і проблему Української Трудової Монархії, має на меті допомогти українському Читачеві доброї волі ще раз передумати всі ці справи та виробити собі про них безсторонний погляд”⁹. У збірник увійшли статті та мемуари гетьманців, прихильників гетьманського руху, а також учасників драматичних подій в Україні двадцятилітньої давності. Одним з ініціаторів, редакторів та авторів видання був вищезгаданий редактор “Хліборобського шляху” Т. Коструба, котрий у своїх наукових та публіцистичних працях виступав палким прихильником поглядів В. Липинського та

⁵ Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1939 рр.) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 371–384.

⁶ ЦДАЛ. – Ф. 406. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1–5 (протокол засідання редакційних колегій “Нової зорі”, “Правди”, “Хліборобського шляху”, “Українського Бескиду” у Львові від 24 грудня 1934 р.).

⁷ Див.: Там само. – Ф. 309, 357–360, 363, 368, 369, 376, 383, 581.

⁸ ЦДАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 991. – Арк. 90–96 (проект Статуту і Регуляміну Організації галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції).

⁹ За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави / Ред. кол. М. Пасічник, М. Карпишин, Т. Коструба. – Львів, 1938. – С. 4.

послідовним пропагандистом української консервативно-монархічної ідеології. Саме Т. Коструба відіграв визначальну роль у залученні О. Прицака до участі у збірнику як автора однієї зі статей, що, у свою чергу, спричинилося до знайомства останнього з П. Скоропадським.

Після завершення класичної гімназії у Тернополі у 1936 р. О. Прицак вступив на гуманітарний факультет Львівського університету імені Яна-Казимира, де вивчав східні мови, літературу, історію, археологію, філософію тощо, слухаючи лекції визначних польських вчених. Окрім навчання в університеті О. Прицак здобував освіту та перший науково-дослідницький досвід з українських дисциплін у Науковому товаристві імені Шевченка. Оскільки в той час у польських університетах українознавчі предмети не викладалися, українські студенти у Львові мали єдину можливість їх вивчати в середовищі НТШ. Так, бажаючи студіювати історію України відвідували Історико-джерелознавчу комісію НТШ, котра на вимогу польської влади могла лише залучати молодь до співпраці, однак при цьому не повинна була служити місцем академічного вишколу дослідників з української історії. Та, попри заборону польською владою, з 1936 р. в рамках діяльності цієї комісії працював науковий семінар на кшталт університетських семінарів, на щотижневих засіданнях котрого виступали і досвідчені науковці – члени НТШ, і початківці, що під опікою старших колег набували знання з методики та методології наукової праці. Ініціатором створення семінару, організатором його роботи, залучення студентів до участі в засіданнях виступив історик, журналіст, редактор, бібліограф, перекладач Т. Коструба, перший із членів НТШ, з котрим О. Прицак познайомився вже на початку навчання в університеті, восени 1936 р.¹⁰

За словами О. Прицака, Т. Коструба став для нього тим старшим товаришем, до якого він на основі взаємної довіри та симпатії звертався за консультацією з багатьох “робочих” дослідницьких питань – від користування каталогом великої бібліотеки, написання бібліографічної картки до методики роботи з історіографічними й бібліографічними працями з історії України. Т. Коструба радив молодому дослідникові систематично знайомитися зі всією українською науковою періодикою¹¹. Старший на 12 років від О. Прицака, Т. Коструба вже мав у науковому середовищі Львова визнання як високопрофесійний історик-медієвіст. Його феноменальні здібності, ерудиція, глибокі знання та працьовитість у сукупності з привітністю і шляхетністю поведінки притягували студіюючу молодь, котра не лише користувалася допомогою старшого колеги в дослідницькій роботі, а й перебувала під його особистісним впливом¹². Т. Коструба посприяв також у налагодженні та поглибленні стосунків між студентом О. Прицаком та визнаними вченими, членами НТШ І. Крип’якевичем, Я. Пастернаком, І. Кривецьким. В автобіографії, долученій до тексту докторської дисертації, котру О. Прицак захищав у 1948 р. в

¹⁰ Прицак О. Моя українізація і початок наукової праці // Вісті УВАН. – Нью-Йорк, 2004. – Ч. 3. – С. 131.

¹¹ Там само. – С. 132.

¹² Домбровський О. Семінар історії України при НТШ в тридцятих роках // Український історик. – 1973. – № 1–2 (37–38). – С. 122.

університеті Геттінгена (Німеччина), в переліку своїх вчителів поряд з професорами Львівського, Берлінського, Геттінгенського університетів, він називає також імена Т. Коструби, І. Крип'якевича, Я. Пастернака та В. Сімовича, котрі сприяли його формуванню як науковця¹³. Крім порад наукового характеру Т. Коструба, як “ревний католик та завзятий гетьманець”¹⁴, познайомив О. Прицака також з працями В. Липинського¹⁵.

У той час, коли львівські гетьманці готували збірник до 20-ліття Гетьманату, у США та Канаді з довготривалим візитом перебував гетьманич Данило Скоропадський (1904–1957). Мета поїздки члена гетьманського роду, представники якого продовжують політичну діяльність за межами батьківщини, полягала у популяризації української справи на міжнародному рівні та пропаганді української консервативно-монархічної ідеї серед українців за кордоном, зокрема серед однієї з українських громад у зарубіжжі. Перебуваючи у постійному листовному контакті безпосередньо з П. Скоропадським у 1937–1938 рр. у справі підготовки нових статутних документів гетьманського руху з метою його реорганізації, О. Назарук як досвідчений журналіст і пропагандист запропонував гетьману підготувати та опублікувати у пресі генеалогічну розвідку про рід Скоропадських, що був пов’язаний з відомими в українській та європейській історії родами. Цей матеріал мав би, на його думку, посприяти успіху візиту Д. Скоропадського до США та подальшому розвитку гетьманського руху в цілому¹⁶. Після схвалення цієї ідеї П. Скоропадським О. Назарук звернувся в цій справі до Т. Коструби, оскільки останній опублікував свій нарис про Івана Скоропадського ще у 1932 р.¹⁷. Для генеалогічного дослідження роду Скоропадських Т. Коструба порекомендував О. Назарукові кандидатуру О. Прицака. Сам О. Прицак у своєму автобіографічному нарисі про роль Т. Коструби у залученні його до написання статті про рід Скоропадських зазначав: “В р. 1937 Коструба готувив збірник «За велич нації», що мав появитися у 20-ліття держави гетьмана Павла Скоропадського (1918). Мене ще з дитинства цікавила генеалогія, і Коструба просив мене написати розвідку про «Рід Скоропадських»”¹⁸.

У листі до гетьмана О. Назарук пише про О. Прицака таке: “Згаданого студента представив мені п. Коструба з великим захопленням щодо його

¹³ Наукова бібліотека Національного університету “Кієво-Могилянська академія” (далі – Наукова бібліотека НАУКМА). – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 163 (*Pritsak O. Karachanidische Studien I–IV. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasien: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg-August-Universität zu Göttingen. – Band II*).

¹⁴ *Андрусяк М.* Іван Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Я. Ісаєвич; упоряд. Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – С. 575.

¹⁵ *Прицак О.* Моя українізація і початок наукової праці. – С. 132. Див.: *Домбровський О.* Теофіл Коструба – призабутий історик // Український історик. – 2004. – № 3/4; 2005. – № 1. – С. 232.

¹⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 205. – Арк. 154 (лист О. Назарука до П. Скоропадського від 31 січня 1938 р.).

¹⁷ *Коструба Т.* Гетьман Іван Скоропадський (1708–1722). – Львів, 1932. – 32 с.

¹⁸ *Прицак О.* Мій шлях історика // *Прицак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембридж, Масс., 1991. – С. 67.

здібностей і гетьманських переконань. А що я знаю п. Кострубу як добро-го гетьманця, отже при всіх його блудах маю до нього довіря під тим огля-дом. Того студента представив він як знавця східних мов, що в оригіналі читає арабські і перські речі та й уже перед тим, заки я отримав відомі мате-ріали, зачав працювати над генеалогією гетьманського роду Скоропадських, щоб помістити її в Альманаху, який тут підготовляється до друку з приводу 20-ліття памятного дня 29 квітня 1918 р.”¹⁹. Для роботи над дослідженням О. Прицак отримав від О. Назарука надіслану йому гетьманом копію пошуково-дослідницької праці про роди Скоропадських і Дурново, а також споріднені з ними роди. Автором вказаної роботи була дружина гетьмана О. Скоропадська (з родини Дурново), яка протягом тривалого часу збирала й опрацьовувала генеалогічні джерельні матеріали в Німеччині, зокрема у Пруській державній бібліотеці²⁰. В наступному листі до П. Скоропадського О. Назарук подає свої особисті враження про дослідника-початківця: “Мо-лодого Прицака я тимчасом пізнав уже особисто і хоч я тільки раз говорив з ним, то думаю, що можу напевно сказати, що се людина не зіпсута, він дуже несміливий і очевидно перейнятий ідеєю української монархічної справи, для якої працює. А що це здібний чоловік, отже можна йому післати всякі інформації та світлини осіб Гетьманського Роду”²¹. ⁴

Під час роботи над дослідженням О. Прицак уже безпосередньо листу-вався з П. Скоропадським. В архіві вченого зберігаються 3 листи гетьмана, що стосуються роботи О. Прицака над родоводом Скоропадських, а також декілька вітальних листівок²². П. Скоропадський особисто відповідав на листи молодого дослідника, надаючи різні матеріали та всіляко намагаючись йому допомогти, зокрема в першому листі від 8 квітня 1938 р. він повідомляв О. Прицакові про свою готовність співпрацювати: “Через деякий час я вишлю Вам світлину свою й Гетьманича Данила, а також Гетьмана Івана і Гетьман-ши Насті Скоропадських. Коли захочете щось запитати з приводу цієї буду-чої Вашої праці, прошу звертатися до мене безпосередньо. Завше охоче відповідатиму”²³.

Вже через півмісяця підготовки статті О. Назарук надрукував її скоро-чену версію під назвою “Рід Скоропадських. Його звязки з Руриковичами й Гедеміновичами” в часописі “Нова зоря”²⁴. І хоча газета була розрахована на

¹⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 205. – Арк. 165 (лист О. Назарука до П. Скоро-падського від 25 березня 1938 р.).

²⁰ Там само. – Спр. 31. – Арк. 37 (лист П. Скоропадського до О. Назарука від 28 бе-резня 1938 р.); *Отт-Скоропадська О.* Спогади мого дитинства // *Скоропадський П.* Спогади. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 417. Копія вищевказаної генеалогічної розвідки О. Скоропадської, присвяченої родам Скоропадських і Дурново, зберігається в Музеї гетьманства в м. Києві.

²¹ ЦДІАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 205. – Арк. 175 (лист О. Назарука до П. Скоро-падського від 4 квітня 1938 р.).

²² Архів О. Прицака разом з його бібліотекою та мистецькою колекцією з 2007 р. зберігається в Науковій бібліотеці НАУКМА

²³ Наукова бібліотека НАУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 778. – Арк. 1 (лист П. Ско-ропадського до О. Прицака від 8 квітня 1938 р.).

²⁴ *Прицак О.* Рід Скоропадських. Його звязки з Руриковичами й Гедеміновичами // *Нова зоря.* – Львів, 1938. – Ч. 30 (1130). – 24 квітня. – С. 17–18.

масового читача, стаття О. Пріцака опублікована з посиланнями на історичні джерела та наукову літературу, що, очевидно, на думку О. Назарука, мало б підсилити роль роду Скоропадських в українській історії у сприйнятті читачів газети. Цей газетний варіант статті разом з великодніми вітаннями О. Пріцак надіслав П. Скоропадському з проханнями надіслати йому матеріали щодо початку роду Скоропадських і, зокрема, про Івана Скоропадського. У листі-відповіді гетьман схвально відгукується про статтю, вказує на деякі неточності та подає цікаві відомості щодо деяких представників Скоропадських, зокрема щодо Василя Скоропадського та його листа до дружини напередодні бою з поляками під Дубном, а також про Михайла Скоропадського. П. Скоропадський також повідомляє про велике зібрання родових оригінальних документів, зокрема листів Скоропадських з XVII–XVIII ст., котрі залишилися в його маєтку в Україні. Посилаючись на свого батька, гетьман повідомляв О. Пріцакові, що в Бібліотеці Оссолінських у Львові зберігалися портрети Скоропадських та споріднених з ними родів, а також велика кількість нерозібраних документів щодо роду Скоропадських²⁵.

Повний текст статті з урахуванням уточнень П. Скоропадського був надрукований під назвою “Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія)” у вищезгаданому збірнику “За велич нації” поряд із матеріалами відомих діячів гетьманського руху С. Шемета, Б. Гомзина, О. Назарука, Т. Коструби, В. Кужима, В. Босого, В. Євтимовича, В. Левицького та ін.²⁶ При цьому слід наголосити, що єдина стаття О. Пріцака була підготовлена як наукове дослідження, всі інші статті написані у жанрах публіцистики або мемуаристики. У примітці до статті О. Пріцак вказує, що в ній подаються нариси про безпосередніх предків П. Скоропадського та найбільш визначних представників роду Скоропадських. Починаючи розповідь про Скоропадських від Федора Скоропадського, учасника бою під Жовтими Водами у 1648 р., О. Пріцак зазначає, що відомості про нього та його сина Іллю Скоропадського ґрунтуються на родинній усній традиції й лише з гетьмана Івана Скоропадського та його двох братів – Василя і Павла – починається документальна історія роду. Найбільш розлогі біографічні відомості подані О. Пріцаком про гетьмана І. Скоропадського (1646?–1722), бунчукового товариша й генерального підскарбія Михайла Скоропадського (1697–1758), громадського діяча Стародубщини, батька П. Скоропадського Петра Скоропадського (1834–1885) та громадську діячку, фундаторку Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, тітку П. Скоропадського Єлисавету Скоропадську-Милорадович (1832–1890). О. Пріцак зібрав, систематизував та опрацював широкий масив джерел та історіографічних праць українських, російських, шведських дослідників XVIII–XIX ст. та своїх сучасників – В. Липинського, Д. Дорошенка, Т. Коструби, І. Борщака, Д. Яворницького, М. Андрусика, В. Заїкіна. Для статті О. Пріцак уклав дві генеалогічні таблиці – роду Скоропадських та панівних європейських й українських династій в роді Скоропадських.

²⁵ Наукова бібліотека НаУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 778. – Арк. 2–3 (лист П. Скоропадського до О. Пріцака від 28 квітня 1938 р.).

²⁶ *Пріцак О.* Рід Скоропадських: (Історико-генеалогічна студія) // *За велич нації.* – С. 50–68.

Насамперед для підготовки цих таблиць О. Пріцак користувався надісланими П. Скоропадським матеріалами, котрі віднайшла О. Скоропадська у бібліотеках Берліна.

Окрилений своєю першою публікацією у популярному львівському часописі, з яким співпрацювали свого часу Т. Коструба, В. Липинський, С. Томашівський, І. Кривецький та інші відомі науковці, а також у гетьманському збірнику, О. Пріцак продовжував далі працювати над темою, повідомляючи П. Скоропадського про свої нові джерельні знахідки щодо волинської та вільнюської гілок роду Скоропадських²⁷. У свою чергу П. Скоропадський, високо цінуючи працю молодого науковця, радив дослідити зв'язки Скоропадських із такими родами, як Тарновські та Чарторийські²⁸.

Можна припустити, що, розшукуючи джерела у львівських фондах та готуючи статтю, О. Пріцак отримував поради та допомогу з боку своїх учителів – І. Крип'якевича, Т. Коструби та І. Кривецького, оскільки в цей час він паралельно працював над “Мазепинською бібліографією” в рамках роботи історико-джерелознавчої комісії НТШ²⁹. Стаття “Рід Скоропадських...” разом із паралельно підготовленою та опублікованою в тому ж 1938 р. статтею “Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська”³⁰ були для молодого О. Пріцака його першими дослідницькими візитівками у процесі знайомства й налагодження контактів з українськими науковцями передвоєнного часу. Стаття “Рід Скоропадських...” з двома генеалогічними таблицями та зі світлиною скульптурного погруддя П. Скоропадського роботи гетьманівни Єлисавети Скоропадської (1899–1976) була опублікована того ж 1938 р. у Львові окремим відбитком³¹, що його О. Пріцак надіслав П. Скоропадському, а також Д. Дорошенкові, Б. Крупицькому, І. Борщакові. Збережені оригінали листів та зроблені О. Пріцаком копії листування з гетьманом і вказаними науковцями містять їхню оцінку дослідницької розвідки і подяку за надіслану статтю³².

Крім того, стаття “Рід Скоропадських...” започаткувала співпрацю О. Пріцака з О. Назаруком, котрий протягом січня – серпня 1939 р. в “Новій зорі” опублікував 8 статей молодого науковця і котрий, за словами останнього,

²⁷ Наукова бібліотека НаУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 778. – Арк. 6 (лист П. Скоропадського до О. Пріцака від 2 жовтня 1938 р.).

²⁸ Там само.

²⁹ ЦДІАЛ. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 2, 5 (листи Д. Дорошенка до І. Крип'якевича); *Пріцак О.* Спогад про вчителя // Іван Крип'якевич у родинній традиції... – С. 563.

³⁰ *Його ж.* Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська // Мазепа: Збірник. – Варшава, 1938. – Т. 2. – С. 102–117.

³¹ *Його ж.* Рід Скоропадських: (Історико-генеалогічна студія). – Львів, 1938. – 21 с. Пізніше ця розвідка вченого неодноразово публікувалася у гетьманських часописах, а також у перших збірниках, присвячених історії гетьманського руху і надрукованих у 1990-х рр. в Україні. Див.: За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. Перевидано у 10 річницю з дня смерті Гетьмана всієї України Павла Скоропадського. – Нью-Йорк, 1955. – 186 с.; Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873–1945. – К., 1993. – С. 179–198; та ін.

³² Наукова бібліотека НаУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 982. – Арк. 1–8 (копії листування О. Пріцака з П. Скоропадським, Д. Дорошенком, Б. Крупицьким, І. Борщаком).

став його «ментором у мистецтві, як писати журнальні статті»³³. Очевидно ця співпраця працюючого і завзятого студента та досвідченого журналіста і видавця мала б успішне продовження, та Друга світова війна й вступ радянських військ у Східну Галичину у вересні 1939 р. кардинально змінили не лише їхні науково-видавничі плани, а й у цілому життя. О. Назарукові вдалося вибратися восени 1939 р. з окупованого Львова до Кракова, де він помер у 1940 р. О. Прицак завершував навчання у Львівському університеті й далі перебував у тісному контакті з І. Крип'якевичем, Т. Кострубою та І. Кривецьким. До речі, останній у 1939 р. подарував О. Прицакові перше книжкове видання “Листів до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму” В. Липинського, видане у Відні 1926 р. і подароване автором І. Кривецькому у 1927 р., про що свідчить авторський дарчий напис на титульній сторінці.

Попри війну, після марних пошуків свого вчителя по аспірантурі Агатагела Кримського (1871–1942) у 1941 р. в окупованому німцями Києві, О. Прицак наполегливо шукає можливості далі навчатися на Заході, де, на відміну від України, продовжували функціонувати університети. У липні 1943 р. він стає студентом Берлінського університету, де навчається на філософському факультеті у визначних німецьких сходознавців – Ріхарда Гартмана (1881–1965), Ганса-Гайнріха Шедера (1896–1957), Аннемарі фон Габаїн (1901–1993) та ін.³⁴. Одразу після приїзду до Берліна О. Прицак зголошується з візитом до П. Скоропадського. Вирішальну роль у відновленні контактів О. Прицака та П. Скоропадського після вимушеної перерви через воєнні події відіграла стаття “Рід Скоропадських...”, про що вчений зазначав у своєму автобіографічному нарисі: “Це була моя перша книжкова публікація, яка... відкрила мені двері до резиденції гетьмана Павла Скоропадського у Ванзе під Берліном”³⁵.

Окрім навчання в університеті, О. Прицак поринув у громадське життя українського студентства Берліна. Він став членом та з часом – головою студентської громадської організації “Мазепинець”, котра була берлінською філією об’єднання всіх українських студентських організацій в Європі під назвою “Націоналістична організація українських студентів” (далі – НОУС)³⁶. Домінуючі з 1933 р. націоналістичні погляди в середовищі українського студентства з початку 1943 р. поступово змінюються під впливом розколу в ОУН, політики Німеччини щодо України після її окупації, а також не в останню чергу – у зв’язку з появою нових членів і керівників студентських організацій. За словами Б. Цимбалістого, студента Берлінського університету тих років, “від початку 1943 року почала діяти Централь (НОУС. – Т. С.), зложена

³³ Прицак О. Моя українізація і початок наукової праці. – С. 132.

³⁴ Наукова бібліотека НаУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 1040. – Арк. 43–50 (Studienbuch für Omelian Pritzak. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin).

³⁵ Прицак О. Мій шлях історика. – С. 67.

³⁶ Рішенням з’їзду НОУС у січні 1945 р. у назві організації слово “націоналістична” було змінено на “національна”, що відображало фактичний напрям діяльності НОУС вже певний час. Див.: Цимбалістий Б. Національна організація українських студентів в Німеччині (НОУС). До історії постанови НОУС-у // Українці в Берліні. 1918–1945 / Ред. В. Верига. – Торонто, 1996. – С. 153.

з цілком іншого типу людей. В більшості вони не були політично-партійно заангажовані, а були радше зацікавлені серйозними студіями і наукою³⁷. До керівництва НОУС та його відділів входили майбутні відомі науковці, зокрема Василь Рудко (1910–1995), Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984), Євген Пизюр (1917–1980), Орест Зілінський (1923–1976), а також О. Прицак. Яскравим свідченням цієї зміни, а в дійсності унезалеження студентського проводу від диктату політичних націоналістичних груп, з одного боку, та орієнтації студентів на серйозне ставлення до навчання, здобуття фаху та на всебічний аналіз української історії, сучасних подій і ролі кожної особистості в них, з другого боку, був “Бюлетень Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС)” (далі – Бюлетень НОУС). Всі вищеназвані члени керівництва НОУС були в тому числі авторами статей у Бюлетені НОУС, де порушувалися питання виховання світогляду, пошани до традиції, загальнолюдських цінностей тощо. У Бюлетені НОУС вийшла також стаття О. Прицака під назвою “Дещо про наш історизм”³⁸.

Перший візит О. Прицака до П. Скоропадського після приїзду до Берліна відбувся 17 липня 1943 р.³⁹. Поступово зустрічі набули систематичного характеру, про що свідчать записи гетьмана у його щоденнику⁴⁰, листи до О. Прицака від гетьманського центру із запрошенням на зустрічі⁴¹ та слова самого О. Прицака: “Я не раз бував у гетьмана...”⁴². Протягом понад півтора року співбесідники обговорювали різноманітні питання. П. Скоропадський, підтримуючи або налагоджуючи контакти з німецькими військовими, а також з дипломатичними представниками різних країн у Німеччині⁴³, потребував історичних консультацій, зокрема щодо “східних питань” – Криму, кримсько-татарського народу, Туреччини тощо. О. Прицак, маючи вже “за спиною” завершені сходознавчі студії у Львівському університеті та навчаючись у відомих німецьких професорів, був єдиною людиною з гетьманського оточення, котрий міг надати такі фахові консультації.

Значна частина української молоді перебувала під впливом націоналістичної ідеології, що, на переконання П. Скоропадського, руйнувало основні засади людського життя та деморалізувало молоде покоління. Консервативно-монархічні ідеї не були настільки популярними в українському молодіжному середовищі, і ставлення окремих українських студентів, зокрема в Берліні, до гетьманського центру і особисто до П. Скоропадського нерідко було упередженим та ворожим. П. Скоропадський розумів, наскільки важливою для подальшого розвитку гетьманського руху була його підтримка з боку

³⁷ Там само. – С. 155.

³⁸ Прицак О. Дещо про наш історизм // Бюлетень Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС). – 1944. – Ч. 4–5. – С. 25–31.

³⁹ Родинний архів Олени та Людвіга Отт-Скоропадських у Швейцарії. – Т. III-B. – С. 177 (щоденник гетьмана Павла Скоропадського).

⁴⁰ Там само. – С. 189, 224, 242, 258, 259, 261, 270.

⁴¹ Наукова бібліотека НаУКМА. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 778. – Арк. 9 (лист С. Шемета до О. Прицака від 12 липня 1943 р.).

⁴² Прицак О. Мій шлях історика. – С. 67.

⁴³ Див.: Потульницький В. Дипломатія Павла Скоропадського. Взаємовідносини гетьмана з острівними монархіями (1926–1943 рр.). – Харків, 2014. – 312 с.

молоді. Тому гетьман був зацікавлений у донесенні до українського студентства несфальшованої інформації про період Гетьманату 1918 р., його оцінок минулого та сучасних подій. Очевидно, що О. Прицак як голова студентського товариства “Мазепинець” та автор дописів і діловий редактор Бюлетеня НОУС відіграв значну роль у налагодженні принаймні толерантних і довірливих відносин між П. Скоропадським як керівником гетьманського руху та студентами. Підтвердженням цього служать, з одного боку, слова О. Прицака про те, що він “примирив П. Скоропадського з українським студентством Німеччини”⁴⁴, а з другого боку – запис гетьмана у щоденнику від 16 січня 1945 р.: “Приходили студенти. Серед них наш гетьманець Прицак. Як часи змінюються! Донцов, котрий раніше був їхнім богом, тепер різко критикований. Це є оздоровлення”⁴⁵. Вищезгадуваний Б. Цимбалістий, активний учасник студентського життя в Берліні та заступник голови НОУС у 1945 р., у своїх спогадах про діяльність студентських організацій – членів НОУС майже вторував П. Скоропадському: “... вперше від довшого часу на пражському студентському терені (Українська Академічна громада у Празі – член НОУС. – Т. С.) дискутовано спадщину Драгоманова й Липинського без тієї згори негативної настанови, що її пропагували раніше Донцов і за ним оуністи”⁴⁶.

О. Прицак під час зустрічей з П. Скоропадським як історик мав унікальну нагоду з’ясувати чимало питань безпосередньо у голови Української Держави 1918 р. щодо перебігу подій в цілому, взаємостосунків окремих політичних угруповань та діячів, обставин та причин прийняття тих чи інших рішень гетьманом. На жаль, ці записані О. Прицаком розмови з П. Скоропадським були знищені під час бомбардування Берліна наприкінці війни⁴⁷.

Напередодні вступу радянських військ до Берліна П. Скоропадський, заздалегідь організувавши виїзд з міста всіх гетьманців з їхніми родинами до Баварії, в супроводі свого ад’ютанта Д. Грищинського та доньки і секретаря Є. Скоропадської з архівними документами гетьманського центру виїхав на південь Німеччини⁴⁸. Під час бомбардування залізничної станції Пляттінг поблизу Мюнхена 16 квітня гетьман отримав тяжкі поранення, від яких через 10 днів помер. О. Прицак після переїзду з Берліна до Баварії, здійснення ризикованої нелегальної подорожі до Швейцарії влітку 1945 р. з метою передачі меморандумів українського студентства до Червоного Хреста та швейцарських університетів з проханням дозволити завершити там українцям навчання та після арешту і перебування у французькому трудовому таборі⁴⁹

⁴⁴ Прицак О. Мій шлях історика. – С. 67.

⁴⁵ Родинний архів Олени та Людвіга Отт-Скоропадських у Швейцарії. – Т. III-V. – С. 261.

⁴⁶ Цимбалістий Б. Національна організація українських студентів в Німеччині... – С. 155.

⁴⁷ Прицак О. Мій шлях історика. – С. 67.

⁴⁸ Кузьм-Скоропадська Є. Від 8 до 28 квітня 1945 року (з Меллінгена до Меттена). [Уривок зі споминів] // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Гол. ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 422–460.

⁴⁹ Опис цієї подорожі подає у своїх спогадах напарник по мандрівці та товариш О. Прицака Роман Волчук. Див.: Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини. – К., 2004. – С. 19–33.

переїхав до Геттінгена, де продовжив навчання. Після успішного захисту дисертації у 1948 р. О. Прицак присвячує себе повністю науці, здобуваючи всесвітнє визнання в галузі тюркології, алтаїстики та середньовічної історії Східної Європи.

Таким чином, можна виокремити два періоди у спілкуванні та співпраці П. Скоропадського та О. Прицака: перший період охоплює 1938–1939 рр., коли через львівських гетьманців О. Назарука та Т. Кострубу відбулося заочне знайомство і подальше листовне спілкування гетьмана і молодого науковця, спричинене написанням О. Прицаком статті “Рід Скоропадських. (Історико-генеалогічна студія)”⁵⁰; другий період припадає на 1943–1945 рр., коли О. Прицак, навчаючись у Берлінському університеті, безпосередньо контактував з П. Скоропадським, котрий вбачав в ньому молоду інтелектуальну силу майбутнього гетьманського руху.

В час знайомства з П. Скоропадським і написання статті 19-річний О. Прицак формувався не лише професурою міжвоєнного Львівського університету, а й також українськими вченими Наукового товариства імені Шевченка у Львові, котрі належали до державницького напрямку в українській історичній школі та були діячами гетьманського руху або прихильниками гетьманської ідеології. О. Прицак перебував під великим науковим та світоглядним впливом насамперед свого старшого товариша й монархіста Т. Коструби⁵⁰, котрий і рекомендував О. Прицака для написання статті про родовід Скоропадських.

Стаття “Рід Скоропадських. (Історико-генеалогічна студія)” стала першим серйозним історичним дослідженням О. Прицака з української історії, в котрій молодий науковець виявив себе як скрупульозний пошуковець і дослідник, що проаналізував і систематизував великий масив джерел та наукової літератури. Під час написання статті О. Прицак отримав необхідний для формування справжнього науковця досвід дослідницької роботи.

Яке значення О. Прицак надавав одній зі своїх перших опублікованих розвідок “Рід Скоропадських” і пов’язаному з її підготовкою спілкуванню з П. Скоропадським, свідчить той факт, що попри неодноразові у своєму житті зміни місця проживання в різних країнах і на різних континентах, а також драматичні обставини, пов’язані зі службою в радянській армії, участю у Другій світовій війні, переїздами на навчання під час і після війни зі Львова до Берліна й до інших міст, вчений зберіг листи гетьмана до нього 1938–1939 рр. і навіть робив їх копії.

О. Прицак організаційно не належав до жодного українського політичного угруповання. При цьому світоглядно його симпатії були на боці консервативної ідеології, завдяки, з одного боку, впливу в роки особистісного формування його львівських вчителів – членів гетьманських організацій або прихильників українського монархізму, та, з другого боку, безпосередньому спілкуванню з гетьманським центром і гетьманом П. Скоропадським.

Таїсія Сидорчук (Київ). **Павло Скоропадський та Омелян Прицак: до історії взаємостосунків та співпраці**

У статті висвітлюються обставини знайомства, спілкування та співпраці гетьмана Павла Скоропадського і видатного вченого Омеляна Прицака, котрі увійшли в

⁵⁰ *Прицак О.* Мій шлях історика. – С. 67.

українську історію ХХ ст. як неординарні особистості у своїх сферах діяльності. Очільник українського монархічного (гетьманського) руху, зі значним життєвим досвідом 67-річний П. Скоропадський та 19-річний студент Львівського університету О. Прицак познайомилися напередодні Другої світової війни за посередництвом львівських гетьманців. Результатом їхнього листовного спілкування був вихід у світ статті “Рід Скоропадських. (Історико-генеалогічна студія)”, котра для О. Прицака була першим серйозним науковим дослідженням, а для П. Скоропадського мала значення в контексті популяризації гетьманського руху в Європі та в Північній і Південній Америці. Після приїзду О. Прицака у 1943 р. до Берліна для продовження сходознавчих студій в університеті взаємостосунки між ним та гетьманом відновилися і тривали до загибелі П. Скоропадського у квітні 1945 р. Протягом майже двох років систематичного спілкування П. Скоропадський та О. Прицак співпрацювали у налагодженні та розвитку контактів між гетьманським центром та українською студентською спільнотою, що мало значний вплив на зміну світоглядних поглядів частини членів українських студентських організацій – від радикальних, волюнтаристських та націоналістичних до християнсько-етичних, демократичних та консервативних. Консервативно-монархічні погляди О. Прицака, сформовані його вчителями у львівський період життя, розвинулись і зміцніли під впливом безпосередніх контактів з П. Скоропадським у берлінський період.

Ключові слова: Павло Скоропадський, Омелян Прицак, гетьманський рух, консерватизм.

Taisia Sydorчук (Kyiv). **Pavlo Skoropadsky and Omeljan Pritsak: On the History of Personal Contacts and Collaboration**

The author delineates the circumstances of the acquaintance, joint efforts and collaboration between Hetman Pavlo Skoropadsky and outstanding scholar Omeljan Pritsak. Both leaders documented themselves as extraordinary persons in their spheres of activity. Head of the Ukrainian monarchial (Hetman) movement, Skoropadsky, was at that time sixty seven years old and possessed considerable vital experience while Pritsak was a student of Lviv University who was only nineteen when he became acquainted with Skoropadsky before World War II by mediation of the representatives of the Lviv branch of the Hetman movement. With the help of their mutual correspondence Pritsak, among other assignments of a scholarly nature, was assigned to fully examine the problems of the family ties of the former hetman after which he published the article “Rid Skoropadskykh: (Istoryko-genealogichna studiia)”. This article became Pritsak’s first serious research work. It was also significant for Hetman Skoropadsky in the framework of the popularization of the Hetman movement in Europe, as well as in North and South America. After Pritsak’s arrival in Berlin for the continuation of his oriental studies at the University in 1943 the mutual contacts between these figures renewed and ceased to develop only with the hetman’s death in 1945. In the time span of almost two years of their constant cooperation, Pavlo Skoropadsky and Omeljan Pritsak were arranging and developing contacts between the hetman’s centre and the Ukrainian Student’s Association. Their activity was tremendously influential in changing the outlook of the members of the organizations of students. The experience, which the Ukrainian students gained while cooperating with such persons as Skoropadsky and Pritsak, encouraged them to launch new ideas such as democracy, conservatism, and Christian ethics instead of the former standpoints such as voluntarism, nationalism, and radicalism. It is vital to emphasize that under the influence of direct collaboration with Pavlo Skoropadsky in the Berlin period of his life, the conservative and monoarchist ideas of Omeljan Pritsak, developed by his teachers in the Lviv period of life, were considerably strengthened.

Keywords: Pavlo Skoropadsky, Omeljan Pritsak, Hetman movement, conservatism.